

BØRN PÅ ARBEJDE

ANNE-DORTE JØRGENSEN

Skoletjenesten/Arbejdersmuseet

BØRN PÅ ARBEJDE

ANNE-DORTE JØRGENSEN

ILLUSTRERET AF
LIS HEIDEMANN

Elektronisk reprint, januar 2008

Skoletjenesten/Arbejdermuseet

33.146

Jø

ex. 1

BØRN PÅ ARBEJDE

Redaktion:

Poul Vestergaard (ansv.)
og Anne-Lise Walsted.

Tekst:

Anne-Dorte Jørgensen

Illustrationer og lay-out:

Lis Heidemann

Research på fotos og erindringer:

Anne Cornelius.

Sats:

Brødbutikken

Repro/Tryk:

PR-Print

Fotos:

Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv
(s. 8, 9, 10, 12, 16, 24, 28),
Arbejdermuseet (s. 7, 25, 30),
De Forenede Bryggeriers billedarkiv (s. 19),
Københavns Bymuseum (s. 13),
Nationalmuseet (s. 5, 6, 14),
Jens Poulsen (s. 36, 37),
Pressehuset (s. 26/Bo Jarner,
s. 34/Kaj Lund Hansen)

© Skoletjenesten/Arbejdermuseet 1991.

ISBN.: 87-87902-37-0

Bestilling:

Skoletjenesten
Håbets Allé 5,
2700 Brønshøj
Tlf. 31 60 80 22
Fax: 31 60 85 89

911210

Forside: Avisbude ca. 1920 (ABA)

Arbejderbevægelsens
Bibliotek og Arkiv

Indholdsfortegnelse:

Små fabriksarbejdere.

Børn på fabrik i 1870'erne side 5

Hjemmeindustri:

At fremstille varer hjemme i stuen side 20

Hverdag 1875. Tegneserie side 22

Mælkedrenge, bybude og tjenestepiger side 24

Børn på arbejde i dag side 35

Lav din egen historiebog side 38

Små fabriksarbejdere.

Børn på fabrik i 1870'erne.

Børn har altid arbejdet. I dag er der ikke ret mange mindre børn, som arbejder og tjener penge. Det er som regel først noget, man begynder på, når man er 13-14 år, og barndommen er ved at være slut.

Men for ikke så mange år tilbage var det helt

almindeligt at lade selv små børn arbejde på lige fod med de voksne. I hvert fald de børn, som tilhørte de fattigste familier.

Det arbejde, som børnene udførte, eller de penge, som de tjente, var nemlig helt nødvendige for, at familien kunne overleve.

På landet boede og arbejdede familien sammen og på det samme sted. (Kornhøst)

Børn var små voksne

Man har heller ikke altid opfattet barndommen på samme måde, som vi gør nu. Det vil sige som en del af livet, der adskiller sig fra voksenlivet. Børn blev betragtet som små voksne – og behandlet derefter.

Hvis man ser på malerier, som er malet før 1700-tallet, vil man også opdage, at børnene er klædt på som små voksne.

Børnetøj kendte man ikke. Først i løbet af 1700-tallet begyndte de bedrestillede familier at klæde deres børn anderledes.

Skillelinjen mellem barndom og voksentilværelse lå ved 6-års alderen. Som regel blev børnene sat til at hjælpe de voksne, så snart de var i stand til det, f.eks. når de var omkring 4 år.

Børnene blev sat til at hjælpe de voksne, så snart de var i stand til det, måske allerede i 4 års alderen.
(Kartoffelhøst)

Bønder og håndværkere

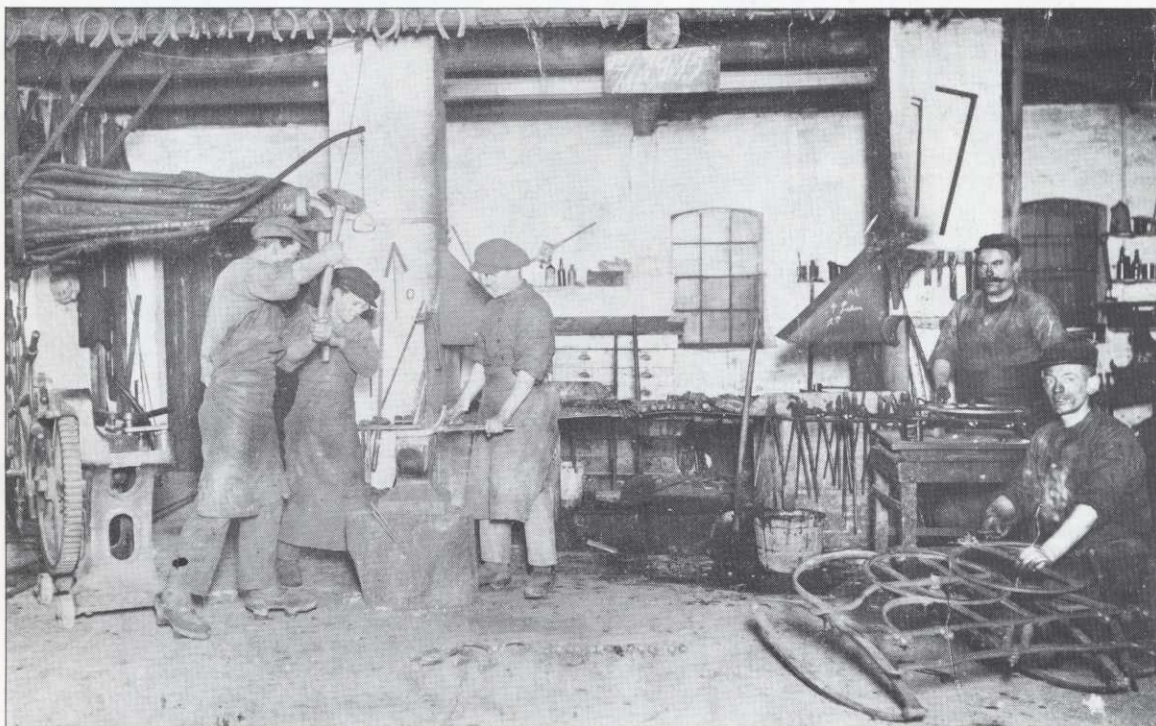
Indtil midten af 1800-tallet boede de fleste mennesker på landet og levede af landbrug eller håndværk. Familien boede og arbejdede sammen og på det samme sted. Far, mor og børn – ofte sammen med bedsteforældre og tjenestefolk.

Kvinder og børn deltog i arbejdet sammen med mændene.

Selvfølgelig var det forskelligt, hvad man lavede. Men alles arbejdsindsats var lige nødvendig for, at man kunne overleve.

Der var også en anden grund til, at børnene lærte at arbejde, fra de var små. Det var nemlig almindeligt, at man skulle være det samme som

sine forældre. Smedens søn skulle være smed, bondens søn skulle være bonde, og pigerne skulle lære at væve og sy, brygge øl, bage brød osv. Så man kunne lige så godt lære arbejdet så tidligt som muligt. På den måde blev man både opdraget og uddannet af sine forældre.

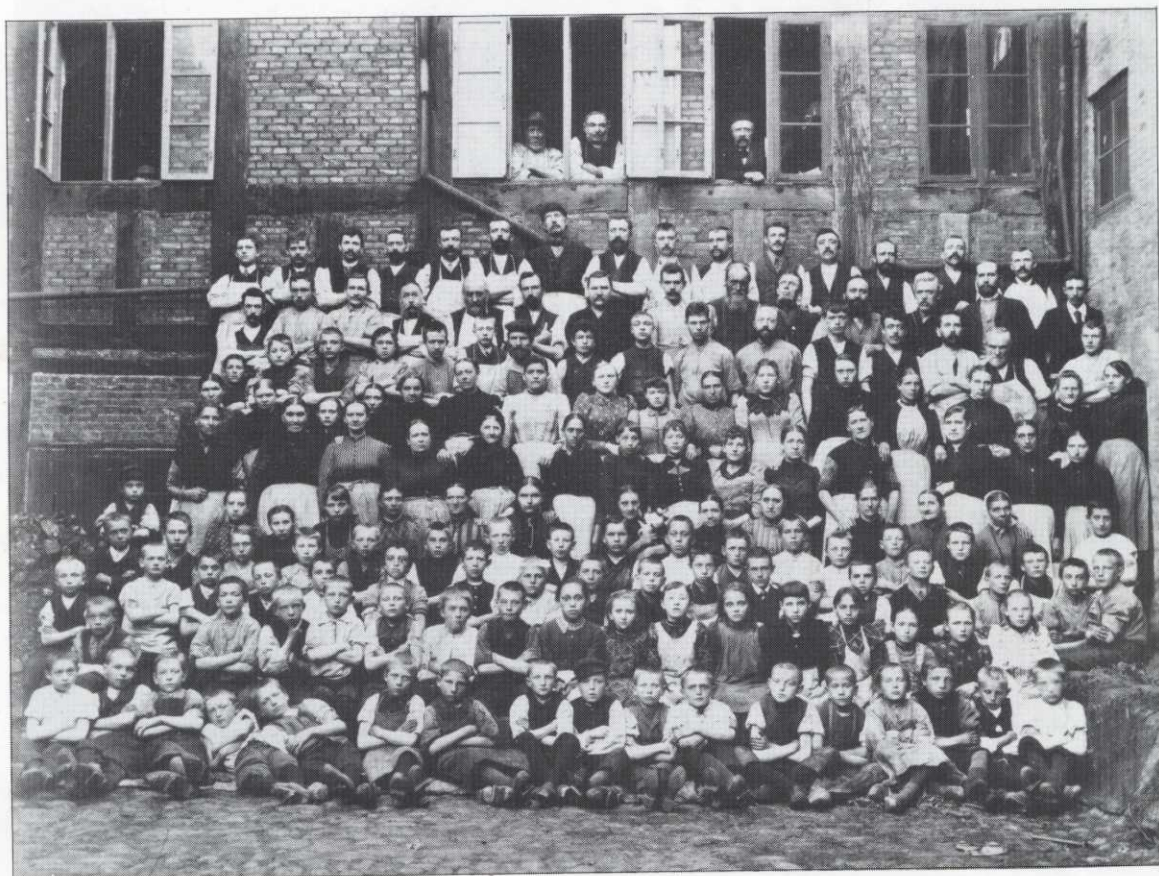
Børnene skulle som regel være det samme som deres forældre. F.eks. skulle smedens søn være smed.

Børnene kommer på fabrik

Fra midten af 1800-tallet begyndte samfundet at ændre sig fra at være et landbrugsland til et industrisamfund. Mange mennesker flyttede fra landet og ind til byerne, hvor de kunne få arbejde på de nye fabrikker.

Også familiens liv blev ændret. Nu boede og arbejdede man ikke længere på det samme sted.

Men det var ikke noget nyt i historien, at børnene gik med forældrene på arbejde. Eller at de skulle arbejde lige så hårdt som de voksne. Børnene blev fabriksarbejdere, inden de var fyldt 10 år.

På fabrikkerne arbejdede børn på lige fod med de voksne. (Tobaksarbejdere 1894)

Fattige familier

For arbejderfamilien var det nødvendigt, at børnene arbejdede.

Lønnen var meget lav – både for børn og voksne – og folk var meget fattige. Så fattige, at man dårligt havde råd til at spise sig mæt. Også selv om maden for det meste kun bestod af rugbrød med fedt, vandgrød eller kartofler med lidt sild. I mange familier gik man sultne i seng.

Dertil kom, at arbejderfamilierne var ret store. Der var 4-5 børn eller flere. Så der var mange

munde at mætte. Huslejen skulle jo også betales, selv om boligforholdene var usle.

Folk var stuvede sammen i små 1- eller 2-værelses lejligheder uden bad og wc, og kun med koldt vand.

Derfor var det vigtigt, at også børnene tjente penge. For 100 år siden var et arbejderbarns løn 1/10 af familiens samlede årsindtægt. Det betød, at barnet for sin løn f.eks. kunne betale huslejen for en 2-værelses lejlighed.

Barnets løn var også god at have, hvis faderen blev arbejdsløs i en periode. Dengang var der nemlig ikke noget, der hed understøttelse.

Det var nødvendigt for arbejderfamilierne, at også børnene tjente penge. Alligevel var fattigdommen stor. (Drenge på tobaksfabrik i sidste halvdel af forrige århundrede)

Fabriksejerne

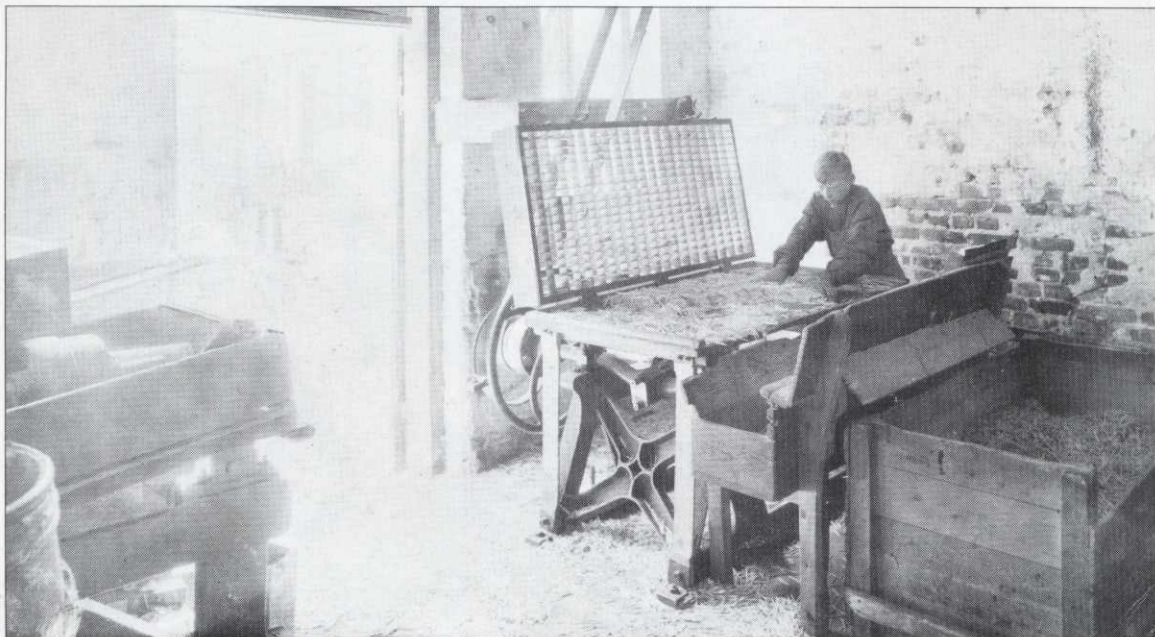
Fabriksejerne ville hellere end gerne ansætte børn på deres fabrikker. For det første var det billigt: Børnene fik ikke særligt meget i løn. For det andet passede børnene godt til maskinerne. Børn er jo ikke så store, de er tit mere smidige end voksne, og de første maskiner var ret nemme at betjene.

Små fabriksarbejdere

Børnene var især ansat på tændstikfabrikker, tobaksfabrikker, glasværker, fajancefabrikker, tekstilfabrikker og cikoriefabrikker. På cikoriefabrikkerne fremstillede man kaffeerstatning. Cikorie er en plante.

På cikoriefabrikkerne var 76% af de ansatte børn. På tændstikfabrikkerne 60%, på tobaksfabrikkerne 31%, på glasværkerne 30%, på fajancefabrikkerne 23% og på tekstilfabrikkerne 13%. Det vil sige, at der var flere industrier, hvor over halvdelen af de ansatte var børn.

Mange af børnene var under 10 år gamle. Børn under 10 år arbejdede især på tobaks- og cigarfabrikker. Men der var også ansat mange børn på lervarefabrikker, tekstilfabrikker og tapetfabrikker.

På tændstikfabrikkerne var over halvdelen af de ansatte børn. (Tændstikfabrikation omkring århundredskiftet)

„Jeg var stolt over min første ugeløn.”

Da jeg var nået de 10 år, fik jeg arbejde på Carlsberg. Vi små arbejdsmænd skulle møde fra klokken 6 morgen til 12 middag, med en halv times frokostpause. Altså 5 en halv times ølafbetaling. Jeg sad foroverbøjet over en tapmaskine, som også har sat sine spor på mig.

Det var et koldt job vinterdage at håndtere de kolde tønder, som ankom i de tidlige morgentimer, og vi små drenge skulle trille de store tønder sammen med de voksne op ad et langt lad. Særlig de strenge frostdage hang fingrene fast i jerntøndebåndene. Det morede de voksne, når vi pustede på de valne fingre. Al den herlighed blev belønnet med 2 kroner om ugen, ca. godt 5 øre i timen.

Og al det tøj, man ødelagde. Når klokken var 12 middag og vi skulle hjem, var mine bukser plaskvåde af øl, som stivnede på vejen hjem. Udturen tog 20 minutter og hjem ligeså.

Jeg var stolt over min første ugeløn, men det var alligevel en hård omgang: Op klokken 5 morgen og hente gammelt brød, og om vinteren trave af sted i høje snedriver og have våde fødder inden man begyndte det daglige arbejde, og så få alt det øl sprøjtet fra maskinerne ud på bukserne.

Der må have været godt med krummer i én, for sygdom kan jeg ikke huske, at jeg har haft.

V.F.J. Mortensen f. 1885.

Arbejdet

Det arbejde, som børnene blev sat til, kunne f.eks. bestå i at afveje cikoriemel og pakke det ind.

På glasværkerne skulle de bære glasvarer til køleovnen eller række værktøj til glasmagerne.

På tændstikfabrikkerne skulle børnene tage tændstikkerne af de rammer, hvor de var spændt fast, når de blev dyppet i hvidt fosfor. Det lavede man tændstikker af dengang. Bagefter skulle tændstikkerne pakkes i æsker.

På tobaksfabrikkerne skulle de bl.a. skille bladene i råtabakken ad.

I øvrigt skulle børnene passe forskellige maskiner og hjælpe de voksne.

Børnene passede forskellige maskiner og hjalp de voksne. (Tobaksfabrik omkring århundredskiftet)

Arbejdstid og skolegang

Arbejdstiden for børn var 7 timer om dagen i begyndelsen af 1870'erne. Enkelte steder arbejdede børnene 13 timer om dagen.

Arbejdet kunne ligge på alle tider af døgnet. På glasværkerne arbejdede børnene f.eks. på skiftehold, det vil sige også om natten. På trykkerier arbejdede de fra klokken 11 om aftenen til klokken 6 om morgenen.

Nu skulle børnene jo også gå i skole. Det blev kombineret med arbejdet på den måde, at man enten gik i skole om formiddagen og på arbejde om eftermiddagen, eller på arbejde om formiddagen og i skole om eftermiddagen. Eller man

arbejdede den ene dag og gik i skole den næste. Hvilket vil sige, at man kun gik i skole hver anden dag.

Nogle steder blev der oprettet særlige fabriksskoler. Det vil sige skoler, som lå lige ved fabrikken. Fabriksejerne syntes ikke, at børnene skulle spille for meget tid på skolevejen.

Det var heller ikke ualmindeligt, at forældrene "glemte" at sende deres børn i skole, for lønnen var jo livsvigtig. Under alle omstændigheder er det et spørgsmål, hvor meget arbejderbørnene har fået ud af undervisningen. De må have været ret trætte, når de kom i skole lige fra arbejde – især hvis de kom fra natarbejde.

Man gik i skole enten om formiddagen eller eftermiddagen, så der også var tid til at gå på arbejde. (Bing og Grøndahl ca. 1900)

Arbejdspladsen

Det er ikke for meget at sige, at børn blev groft udnyttet på fabrikkerne. De arbejdede i støv og snavs og giftige dampe. De arbejdede i kulde og træk eller i stærk varme. Tonen blandt arbejderne var ofte grov og ubarmhjerterig. Øretæver hørte til dagens orden, hvis man ikke rubbede neglene.

Som regel var der ingen, som turde beklage sig over forholdene. Heller ikke de voksne arbejdere. For som arbejder havde man ingen ret-

tigheder på sin arbejdsplads. Arbejderbevægelsen og de første fagforeninger var først lige ved at blive dannet. Hvis man var utilfreds, kunne man bare gå sin vej. Det var der ingen, der gjorde, for arbejdsløshed var en katastrofe for familien. Der var nemlig ingen hjælp at hente nogen steder. For familier, som ikke kunne klare sig, var der kun fattiggården tilbage.

Arbejdet havde en opdragende virkning. Man måtte lære at tilpasse sig forholdene og gøre, hvad der blev sagt. Ellers kunne man ikke klare sig i samfundet.

På tobaksfabrikkerne skulle børnene bl.a. skille bladene i råtabakken ad. (Tobaksfabrik ca. 1890)

"Arbejdstid fra 7 til 12, i skole fra 1 til 6."

Da sommerferien oprandt 1894, var jeg 9 et kvart år. Der var et par af mine kammerater, som skulle på landet, og da de havde arbejde på en skråfabrik, så gik jeg derhen. Jeg gik op hos mestersvenden, en meget stor mand, som hed Nielsen.

Jeg spurgte, om han havde brug for en rask dreng. Han så ned på mig, og så sagde han: Du er ikke ret stor, og det kunne jeg ikke benægte. Han spurgte, hvor gammel jeg var, og jeg sagde 10 år. Han så tvivlende på mig og sagde så: Du er ikke ret stor, men du kan begynde på mandag.

Arbejdstid fra 7 til 12, i skole fra 1 til 6.

Jeg blev rokkedrejer, dvs. jeg blev sat til at dreje på et sving på en spinderok for en svend, der hed Sonne.

Mit første arbejde hver morgen var at hente ham en stang skråtobak, ca. 12-15 cm lang og 12-13 mm tyk. Denne stang havde han brugt til klokken 12. Han havde sikkert rekord i langspyt, thi hvis jeg ikke holdt den rette fart på rokken, så kom der en klat, og han kunne ramme, hvor det passede ham.

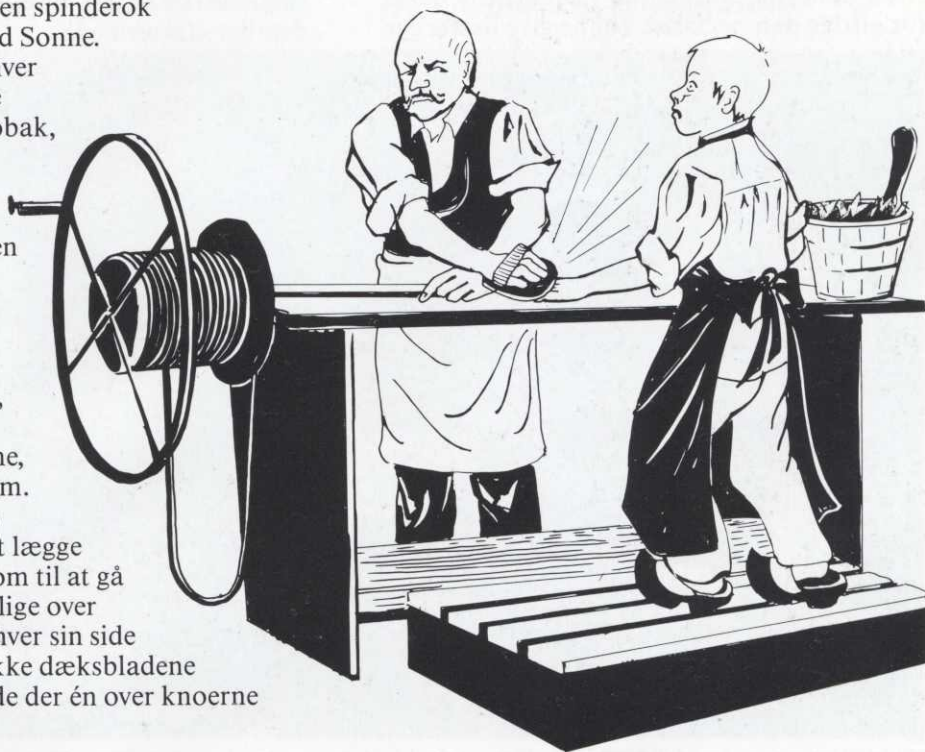
Efter 3 måneders forløb kom jeg til at lægge dæks for ham og kom til at gå på en høj skammel lige over for ham. Vi gik på hver sin side af bordet, og hvis ikke dæksbladene lå rigtigt, da vankede der én over knoerne af hans håndbræt.

Kl. 11.50 holdt vi op, så ryddede vi op til det næste hold, gulvet blev fejlet, og alle stumper tobak blev pillet op og kom i en stor kasse...

De sidste 3-4 måneder var jeg på 1. sal hos Nielsen og gik i byen med tobak. En dag, inden jeg var fyldt 10 år, kom fabriksinspektøren, og der kom omgående bud op til mig om at gå på lokum og blive der, til han var gået. Han skulle kontrollere vores dåbsattester, vi måtte ikke arbejde, hvis vi ikke var 10 år.

Løn: 1.50 kr. om ugen, hvoraf jeg fik 5 øre.

P. Sjøgren f. 1885.

Sygdomme, dødsfald og arbejdsulykker

I 1870'erne var der dobbelt så stor risiko for, at et arbejderbarn døde, som at et barn fra middelklassen døde.

Dette kunne have mange forskellige årsager: For lidt og for dårlig kost; mørke, kolde og fugtige boliger; misrøgt osv. Men børnene blev også nedslidte af arbejdet. Ofte blev de så nedslidte og syge, at de ikke kunne arbejde som voksne. Det skete også, at børn døde som følge af arbejdet.

Farligst var tændstikfabrikkerne og tobaksfabrikkerne.

På tændstikfabrikkerne var børnene udsat for giftige dampe. Disse kunne give livsfarlige

forgiftninger som f.eks. blyforgiftning og fosforforgiftning.

Ved fosforforgiftning angribes tænderne, tandkødet og kæben. Tænderne falder ud, og det kan blive så slemt, at kæbebenet begynder at gå i opløsning og må opereres væk.

Det hvide fosfor, som forårsagede sygdommen, var så farligt at arbejde med, at det blev forbudt i Danmark i 1875.

På tobaksfabrikkerne var børnene udsat for støv fra tobaksbladene og for stærke nikotindampe. Mange tobaksarbejdere fik lungesygdomme, f.eks. tuberkulose. Det var ofte en dødelig sygdom.

En del børn kom desuden til skade ved arbejdsulykker. De fik f.eks. klemt eller knust fingrene i de farlige maskiner, som ikke var ordentligt afskærmede.

Tit blev børnene så nedslidte af arbejdet, at de ikke kunne arbejde som voksne. (Papirvarefabrik)

"Det var en god hjælp til huslejen."

Da jeg var 7 år, fik jeg formiddagsplads hos en grev Schel. Jeg glædede mig til at skulle være med til at tjene lidt til hjælp hjemme.

Det var en lang vej at gå to gange hver dag, i tyndt tøj og bundløse træsko.

Jeg var der to vintre og en sommer. Jeg kom kl. 7 om morgenen, så begyndte jeg at bære brændsel op til 6 værelser og badeværelset; centralvarme kendtes ikke dengang i ejendommene. Badeovnen var en kobberbeholder med vand, og blev opvarmet som en almindelig kakkelovn, andet havde man ikke dengang. Det var en hård tur at tage nede fra kælderen op til 2. sal med al det brændsel. Når det var besørget, skulle der pudses

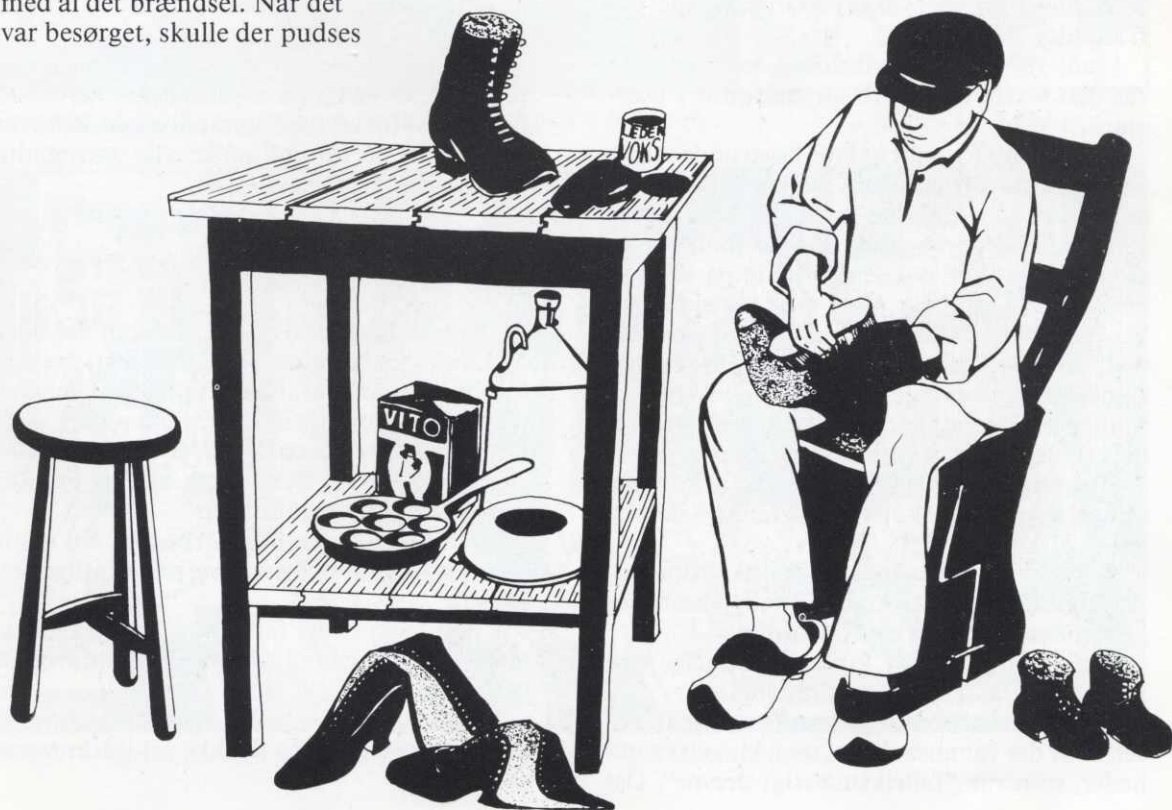
fodtøj, som gerne var mellem 10 og 15 par, og dengang var damestøvlerne langskaftede som nåede til knæene – og så skulle det skinne.

Så skulle jeg i byen for kokkepigen og derefter fyre op under badeovnen, så der var varmt vand hele dagen til bad og køkken.

Og så hjem og læse lektier og i skole. Det fik jeg 3 kr. for om måneden, men trods det var det en god hjælp til huslejen, og jeg var altid glad om morgenen jeg skulle derind.

Kokkepigen var så flink mod mig og gav mig varm te og mad, som jo gjorde godt i en sulten mave.

H.C.J. Petersen f. 1882.

Fabriksloven af 1873

Efterhånden var der nogle mennesker, som fik øjnene op for, hvor farligt og nedslidende fabriksarbejdet var for børnene.

Det var dels læger, dels folk fra arbejderbevægelsen. De begyndte at skrive om det og diskutere det. Formålet var at få børnearbejdet begrænset.

I maj 1873 blev Fabriksloven vedtaget. Det var den første arbejderbeskyttelseslov i Danmark.

Det blev nu forbudt at lade børn under 10 år arbejde i industrien. Børn mellem 10 og 14 år måtte ikke arbejde mere end 6 1/2 time om dagen. Natarbejde for børn blev forbudt, og de måtte heller ikke længere arbejde på søn- og helligdage. Også sikringen mod arbejdsulykker blev bedre. Maskinerne skulle afskærmes bedre, og børn måtte ikke længere rense en maskine, der var i bevægelse. Arbejdsgiveren skulle nu have en attest både fra en læge og fra barnets skole, hvis han ville ansætte et barn. Dette skulle sikre, at barnet var rask nok til at arbejde, og at arbejdstid og skoletid ikke faldt på samme tid.

Der blev desuden ansat to fabriksinspektører, som skulle rejse rundt til fabrikkerne og kontrollere, at loven blev overholdt.

Blev loven overtrådt, kunne det straffes med bøde. Det gjaldt også for forældrene.

Loven omfattede langt fra alle arbejdspladser, hvor der var ansat børn, men kun virksomheder, som var "fabriksmæssigt drevne". Det

indebar f.eks. at børn, som arbejdede på værksteder, i butikker eller i landbruget, ikke var beskyttet af loven. Her kunne børn under 10 år stadig anvendes. *Som barn var det på arbejde*

Mange arbejdsgivere overtrådte loven. De ansatte stadig børn under 10 år, og de prøvede at slippe for tilsyn. *Det var ikke*

Fabriksloven betød dog, at færre børn kom til at arbejde på fabrik. Efterhånden var maskinerne også blevet mere komplicerede. Børnearbejdet ville derfor nok under alle omstændigheder være blevet begrænset.

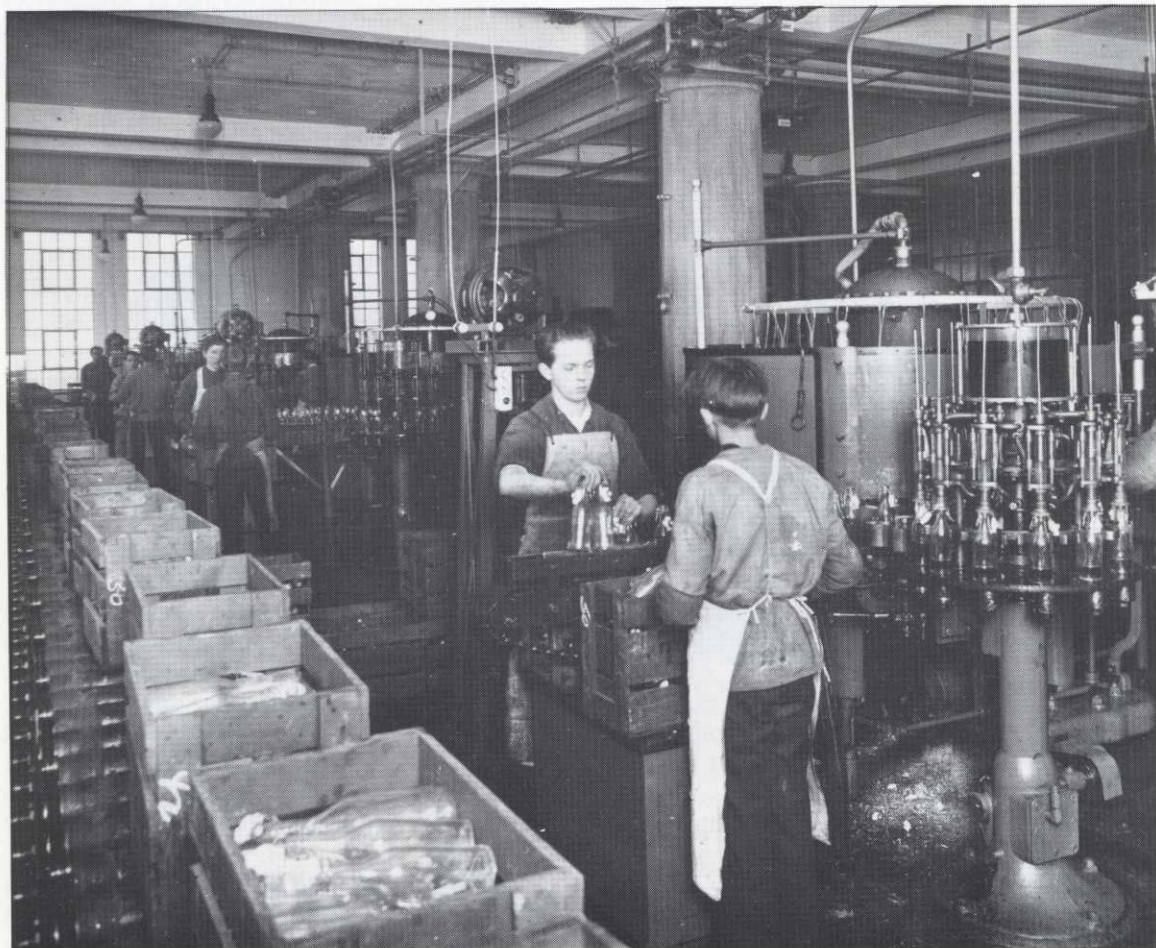
Nye love

I 1889 blev loven forbedret. Nu kom der både en Lærlingelov og en Maskinbeskyttelseslov. Lærlingeloven omfattede også unge mennesker, som arbejdede inden for håndværk. Maskinbeskyttelsesloven betød, at flere fabrikker kom under tilsyn. Det vil sige, at flere børn og unge blev beskyttet af loven.

Også sikkerheden blev forbedret. Nu måtte børn under 16 år ikke længere passe farlige maskiner.

I 1901 kom en ny fabrikslov, som sagde, at børn nu skulle være 12 år, før de måtte arbejde på fabrik.

I 1913 blev det ved lov forbudt at ansætte børn i industrien, hvis de ikke var udskrevet af skolen.

I 1873 kom den første Fabriksløv. Nu blev det forbudt at lade børn under 10 år arbejde i industrien.
(Tuborgs Mineralvandsfabrik ca. 1905)

Hjemmeindustri:

At fremstille varer hjemme i stuen.

En særlig form for arbejde, som børn også deltog i, var hjemmeindustrien. Hjemmeindustri vil sige, at man arbejder for en fabrik, et værksted eller en forretning; men at man sidder hjemme hos sig selv og udfører arbejdet.

Hjemmeindustri kan f.eks. være at sy tøj, rulle cigarer, lave tændstikæsker, flette stole-sæder og stolerygge, eller binde ildtændere. Ildtænderen blev brugt, når man skulle tænde op i kakkelovnen. Den bestod af en spån, som der var viklet tråd om, og som var dyppet i harpiks. Det vil sige fremstilling af varer, hvor der skal laves mange af samme slags, men hvor det ikke er nødvendigt at bruge maskiner (bortset fra en symaskine).

Tidligt om morgenen går man hen til arbejdsgiveren og henter det materiale, som man skal bruge. F.eks. stof til skjorter, tobak og tobaksblade til cigarer osv. Når arbejdet er udført, leverer man de færdige varer tilbage til arbejdsgiveren, som så kan sælge dem.

Størrelsen af lønnen afhænger af, hvor mange cigarer man f.eks. har rullet, eller hvor mange skjorter, man har syet.

Man får ikke løn efter, hvor lang tid man har været om at lave arbejdet, men efter hvor meget man har lavet. Det gælder altså om at lave så meget som muligt.

Derfor var det vigtigt, at også børnene hjalp til.

Hjemmeindustri var kvindearbejde. Derfor var det meget lavt lønnet. I 1880'erne skulle man f.eks. binde 500 ildtændere for at kunne købe et kvart rugbrød og lidt fedt til at komme på.

Børnepasning

Mange kvinder var nødt til at sidde derhjemme og arbejde, fordi de samtidig skulle passe deres børn. Der fandtes kun ganske få børnehaver – eller asyler, som de hed – hvor arbejderbørn kunne være, mens forældrene gik på arbejde.

Hvis moderen skulle arbejde ude, blev børnene passet af naboer, bedstemødre eller større søskende. Mange børn tilbragte også dagene på gaden, mens moderen var på arbejde.

Derfor var det praktisk for en kvinde at arbejde hjemme, fordi hun så samtidig kunne holde øje med sine børn.

Børnene hjælper til

Børnene behøvede ikke være ret store – 4-5 år – før de kunne begynde at hjælpe moderen. Hjemmeindustri var tit simpelt arbejde.

Så sad mor og børn bænket rundt om bordet og arbejdede på livet løs.

Det kunne også være børnenes job at hente og bringe varerne til arbejdsgiveren.

Nogle gange var man nødt til at tage natten til hjælp for at nå at blive færdig. Moderen skulle jo også ordne sine andre huslige pligter, og de store børn gik i skole en del af dagen.

Det har været hårdt for børnene at arbejde så meget. Men samtidig må det også have været dejligt for dem at vide, at deres arbejde var nødvendigt for familien. At vide, at der var brug for dem.

Hjemmeindustrien gjorde også, at familien var meget mere sammen, end vi er i dag. Det kan da også have været meget hyggeligt at sidde og arbejde sammen, mens man taler om dagens tildragelser.

"Når ugen var omme fik jeg 5 øre."

Da jeg var 6-7 år, kom jeg hen til en enlig kvinde nogle timer om dagen, for ikke at gå mor i vejen. Der blev jeg sat til at arbejde med at lave tændstikæsker.

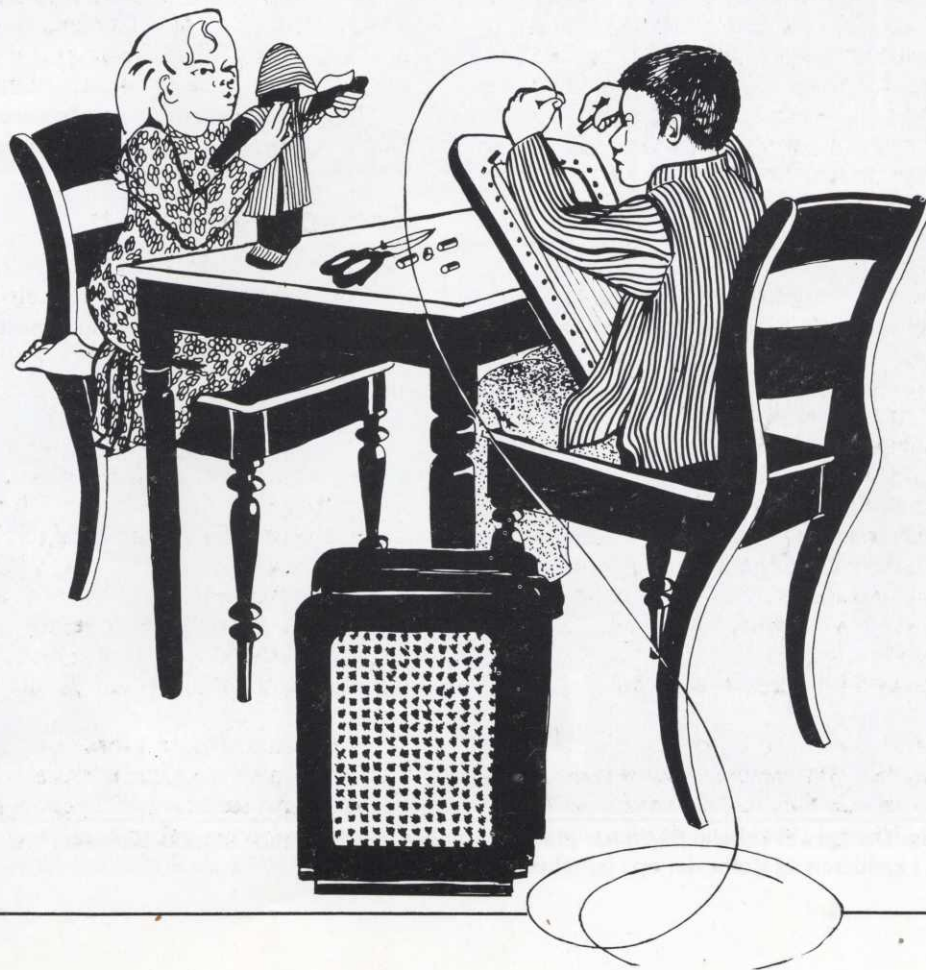
Konen hentede det udfoldede materiale, som var rillet til afbukning, samt dertil hørende papir. Så klistrede vi papir på og buk-kede æsker og hylstre sammen. Konen bragte de færdige æsker til fabrikken på Frederiks-berg.

Vi lavede også ildtændere af høvlspåner for hørkræmmeren, som så lod dem dyppe i smeltet harpiks, som blev tørt på et øjeblik.

Hos en anden enlig kvinde med en lille pige på 4 år lærte jeg at flette rørstolesæder og stolerygge. Det varede ikke længe, før jeg kunne klare det alene, så konen kunne tage en formiddagsplads, mens jeg flettede sæder og samtidig var barnepige.

Når ugen var omme fik jeg 5 øre. Men jeg var af vejen og lærte noget.

Christian Andersen f. 1874.

HVERDAG 1875.

Morgen: Pigen passer sine små søskende, mens drengen hjælper moderen med at lime tændstikæsker sammen.

Formiddag: Drengen er i skole. Pigen har plads i huset hos en velhavende familie. Hun skal bl.a. hente brændsel i kælderen og slæbe det op i lejligheden.

HVAD LAVER DU PÅ EN ALMINDELIG DAG ? (Skole, arbejde, kammerater, fritidsinteresser osv.)
- TEGN OG FORTÆL.

Eftermiddag: Nu er pigen i skole. Drengen arbejder på et glasværk.

Aften: Drengen leger med sine kammerater ude i gården. Pigen limet tændstikæsker.

Mælkedrenge, bybude og tjenestepiger.

Der var naturligvis også andet børnearbejde end hjemmeindustri og fabriksarbejde.

Selv om en del børn var ansat på fabrikker og i værksteder – og arbejdede mange timer hver dag – så arbejdede de fleste børn "kun" nogle få timer hver dag, når de havde fri fra skole.

Efterhånden var fabriksarbejdet for børn også blevet begrænset. De nye fabrikslove omkring århundredskiftet gjorde det sværere at ansætte børn. Aldersgrænsen blev også hele tiden hævet. Derfor var der mange arbejdsgive-

re, som i stedet begyndte at ansætte voksne.

Men børnene skulle jo arbejde. Det var nødvendigt, for at familien kunne få det hele til at løbe rundt. Og der var stadig meget arbejde, som børn kunne udføre.

Der var f.eks. alle former for budarbejde: Bybud, avisbud og mælkedreng. Og forskellige former for husarbejde: Barnepige og hus-hjælp, eller arbejde, som bestod i at løbe ærin-der for folk.

Lille mælkedreng fra 1945.

Børnearbejde var og er for det meste arbejde,
– som det ikke er almindeligt, at voksne udfører
– som er meget lavt lønnet
– som kan kombineres med skolegangen, fordi det kun strækker sig over nogle få timer om dagen eller ugen.

"Børn har godt af at bestille noget"

At børn arbejdede blev også betragtet som noget helt selvfølgeligt og naturligt. "Børn har godt af at arbejde", sagde man. "De tager ingen skade af at bestille lidt".

Arbejdet var med til at opdrage børnene. Det var med til at forberede dem på det liv, som de kom til at leve som voksne.

Det var først og fremmest drengene, som var bybude og mælkedrenge.

Pigerne var barnepiger eller havde plads i huset. Både drenge og piger var avisbude.

Desuden havde pigerne pligter i hjemmet. De skulle hjælpe med at købe ind, gøre rent og lave mad, og med at passe de små søskende.

Der var også drenge, som måtte hjælpe til derhjemme. De kunne f.eks. hente kul eller koks i kælderen, til at fyre op i kakkelovnen med.

I det hele taget var det meget almindeligt, at man hjalp hinanden – også voksne indbyrdes. F.eks. med at passe hinandens børn.

Pigerne var barnepiger eller passede deres egne små søskende.

Tjenestepiger

Mange piger havde plads i huset hos de velstillede familier. Her arbejdede de som tjenestepiger nogle timer hver dag før eller efter skoletid.

Det kunne godt være tungt og slidsomt. Pigenes arbejde kunne f.eks. bestå i at slæbe koks-spande fra kælderen og op i lejligheden. Hun skulle vaske op, vaske gulve og banke tæpper. Hun skulle pudse familiens fodtøj. Pudse deres sølvtøj. Måske skulle hun også løbe ærinder for kokkepigen.

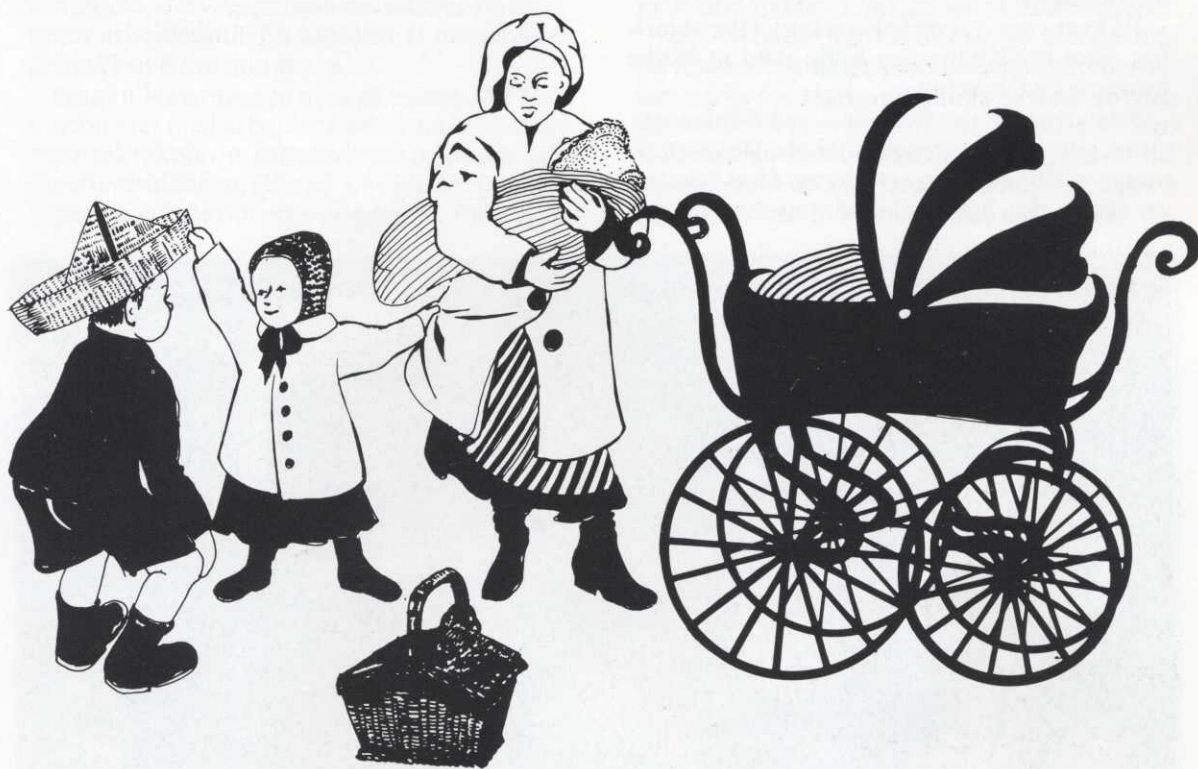
Nogle piger hjalp også med at passe gamle mennesker, som ikke længere kunne klare sig så godt alene. Dengang havde man slet ikke alle de plejehjem, som vi har i dag. De gamle måtte bli-

ve boende hjemme, indtil de døde. De måtte klare sig med familiens og venners hjælp. Så var det godt, hvis der var en pige, som kunne gå i byen for én og hjælpe lidt til.

Det var typisk kvindearbejde: Husarbejde og børnepasning, som pigerne havde. På den måde blev de opdraget til at blive gode husmødre selv.

Det var almindeligt at være tjenestepige. (Velstillet hjem i slutningen af forrige århundrede)

"Der var jo ingen legetid."

Min søster og jeg måtte også tidligt ud og bestille noget. Vi gik i skole fra klokken 8 om morgenen til klokken 1 om middagen, så skulle vi skynde os hen i pladsen, som var husligt arbejde. Jeg var lille og spinkel, men jeg måtte bære brændsel op til en 4-værelses

lejlighed, gå med askespand, vaske op, og gå alle byærinder og passe børn, og havde først fri klokken 6 om aftenen.

Der var jo ingen legetid, eller tid til at læse på sine lektier, og for sådan en lang arbejdsdag fik jeg 4 kr. om måneden.

Karen Johanne Andersen f. 1893.

Mælkedreng

Mælkedrengene begyndte deres dag tidligt. Mælken skulle jo bringes ud – til butikker, skoler og private hjem – inden dagen rigtig var startet. Så drengene mødte ved mejerierne ved 5-tiden om morgenen og kørte rundt i byen med mælkevognene.

På hver vogn var en voksen kusk eller chauffør, som mælkedrengen hjalp med at slæbe kasserne og flaskerne.

Når arbejdet var færdigt – ved 8-tiden om morgenen – skulle drengene i skole. De var tit så trætte, at de sad og sov i timerne. Hvis læreren var skrap, slog han dem med spanskrøret.

Som mælkedreng skulle man møde allerede ved 5-tiden om morgenen.

"Jeg måtte op kl. 5 om morgenen."

Da jeg blev 9 år, skulle jeg gå i skole om eftermiddagen fra 1-5. Jeg fik da plads som mælkedreng fra mælkeforsyningen "Pasteur". Lønnen var ikke svimlende: 2 kr. om ugen! og dem måtte jeg aflevere hjemme sammen med eventuelle drikkepenge.

Jeg fik 2 øre om ugen til slik. Noget senere steg det til 5 øre om ugen, men dertil skal siges, at man fik ret meget for pengene dengang. Desuden var kravene heller ikke særlig store...

Jeg måtte stå op kl. 5 om morgenen hele ugen igennem, også om søndagen. Kusken måtte slippe os kl. 12, for at vi kunne komme i skole til kl. 1. Det var derfor ikke så underligt, at vi mælkedrenge ikke kunne holde øjnene åbne i skoletimerne; men så var spanskrøret der også over nakken på os.

Vi mælkedrenge måtte dengang have en petroleumslampe med på arbejdet. Det var nødvendigt, for at kunne finde vej op ad køkkentrapperne om vinteren, og denne lygte havde vi hængende på brystet. Vi havde også en klokke med. Den ringede vi kraftigt med på gaden og i gården, så at folk kunne høre, at mælkevognen var i kvarteret. Så åbnede folk vinduerne og råbte ned til os, hvilken slags mælk, de skulle have. Eller også kom de selv ned til vognen. De måtte selv have spand eller kande med, og mælkekusken målte så mælken af i halvpotte- eller helpottemål.

Mælkevognen var indrettet således, at der var et tappehul i hver side og to tappehuller bagi. Ved disse tappehuller stod mælkejungerne, hvorpå der var monteret aftapningshaver, der stak ud gennem hullerne. I den ene var der så sødmælk, der var én med skummetmælk, én med halvskummetmælk og endelig én med kærnemælk. Mælk på flasker kendtes ikke. Derimod var fløde på flasker.

Jeg blev hos mælkemanden til mit tolvte år. Så kom jeg til en grønthandler, hvor jeg var ansat i 2 år.

Marius Peter Hermann Tømming f. 1883.

Bybude

For drengene var det mest almindelige arbejde at være bybud. Bybudet bragte varer ud i byen for en butik. Det kunne f.eks. være en købmand eller en slagter, som skulle have varer bragt ud til kunderne. Eller en skomager, som skulle have de færdigreparerede sko afleveret. Før i tiden var det meget almindeligt, at man kunne bestille sine varer hos de handlende og få dem bragt lige til døren.

For omkring 100 år siden foregik det med en

trækvogn, som bydrengen trak af sted med. Senere begyndte man at bruge cykler med lad foran.

Det kunne godt være hårdt at cykle af sted i al slags vejr: Regn, kulde eller snesjap, og med budcyklen højt læsset med varer.

Man risikerede at blive "fyret på gråt papir", hvis man ikke var hurtig nok, eller hvis man væltede eller kom til at tabe eller ødelægge noget undervejs. Man skulle også være høflig over for kunderne, hvis man skulle gøre sig håb om at få en drikkeskilling.

Mange drenge var bybude. Det kunne godt være noget af et slæb f.eks. at bære de tunge ølkasser. (Foto ca. 1955)

"Vi følte vi måtte hjælpe til"

Jeg startede som ca. 8-årig med at være bydreng hos købmanden efter min bror. Forretningen lå i en halvhøj kælder. Der var forskellige kolonialvarer, sild i tønder, mel og gryn i skuffer, optændingsbrænde i ruller, koks med mere. Dengang bragte man jo alt ud til kunderne. Jeg gik med varer i store kurve på en lille trækvogn. Ja, selv for 10 øre persille, to bundter radiser eller et brev peber blev bragt ud.... Købmanden, fru Gråbæk, var ellers meget flink. På vinterdage, når jeg kom tilbage godt forfrossen, lavede hun varm hvidtøl med kandisklumper til mig. Der var ingen af os børn, der blev opfor-

dret til at tage pladser, men jeg tror, vi selv følte, vi måtte hjælpe til. Der var en trang til at gøre sig gældende. Når min storebror og storesøster afleverede penge derhjemme, fik de jo også lidt lommepenge...

Min søster var pige hos en bankdirektør. Hun passede deres lille dreng, når hun kom fra skole. Hun havde fint hvidt forklæde og en kappe på hovedet. Det var et meget fint hjem. Min søster begyndte også at tale fint og affekteret, men det fik vi nu vænnet hende af med.

Da jeg havde været hos købmanden i 2 år, fik jeg plads hos bageren. Han havde også

mælkeri og smørkærne. Han kørte ud og solgte mælk i spande. Søndag morgen blev der bragt morgenbrød ud. Vi drenge ville gerne hjælpe til ved vognen.

Jeg syntes, at det var flot at sidde på bukken, så det higede jeg efter.

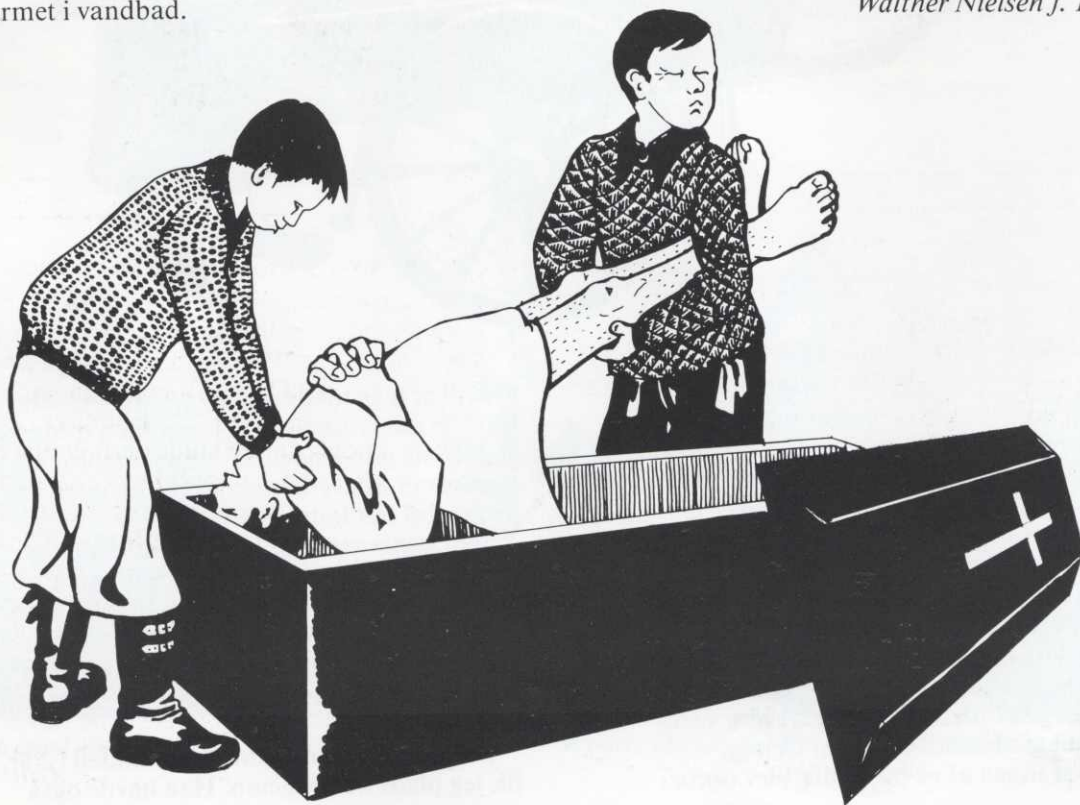
Efter at have været hos bageren i 2 år, fik jeg plads efter skoletid som arbejdsdreng hos en snedkermester. Der lavede de borde, stole og andre møbler. Vi var 2 arbejdsdrenge og 12-15 svende.

Vi arbejdsdrenge skulle møde efter skoletid kl. 15.30. Vi løb byærinder, hentede øl til svendene osv. Ved lukketid skulle vi feje gulve, putte savsmuld og høvlspåner i sække og gøre limpotter i stand. Limpotterne blev opvarmet i vandbad.

Nogen gange mødte vi også på arbejde lørdag/søndag kl. 14. Vi kørte ligkister til De gamles Hjem og hospitalet. Til De gamles Hjem gik det op ad bakke. Vi blev så vist hen til kapellet, hvor de døde lå. Vi skulle lægge de døde i kister. Det kunne jeg ikke lide, så jeg tog fat om benene på den afdøde og lukkede øjnene. Vi fik 50 øre ekstra for den tjans.

Som 14-årig fik jeg plads i et pottemageri. Der blev lavet mælkekølere, lurfade og andre husholdningsartikler. Vi drenge hjalp til i fabrikationen og stod ved en urtepottemaskine og tog potterne fra. Vi brugte petroleum og tran, så leret kunne slippe. Man kunne blive godt tilsprøjtet af ler, petroleum og tran.

Walther Nielsen f. 1922.

"Jeg fik 3 kr. i løn, men tjente mere ved drikkepengene."

Jeg var 11 år, da jeg fik mit første job. En af mine kammerater var 13 år og havde plads som indsæber hos en barber i Brønshøj, hvor vi boede. Han lavede sæbevand og sæbede kunderne, og så ragede barberen med kniven. Min kammerat skulle have fri og måtte selv finde en afløser, hvis han ville beholde sit job...

Mine hænder blev jo helt kradsede af kundernes skægstubbe. Men kunderne syntes, at det var sjovt med sådan en lille indsæberdreng. Jeg fik 3 kr. i løn, men tjente mere ved drikkepengene.

Da kammeraten kom tilbage til sit arbejde, måtte jeg jo se mig om efter et andet job. Der var en frisør i en kælder. Der gik jeg ned og spurgte: "Har De brug for en indsæberdreng?". Jeg fik jobbet. Her skulle jeg også fyre op i kakkelloven og feje gulv.

Kurt Lund Petersen f. 1923.

"Da jeg var 8-10 år, begyndte jeg at pudse cykler for folk."

Jeg lærte af min far at pudse hans cykel, og da jeg var 8-10 år begyndte jeg at pudse cykler for folk. I Rosenborggade lå KFUM med et spisested, og her kom mange kontorfolk og spiste – de gik med hvide flipper, kan jeg huske, det gjorde arbejdere ikke.

Jeg fik fat i nogle gamle klude derhjemme og tjente penge ved at pudse cykler for kontorfolkene, mens de spiste. De snavsede cykler blev så pudset med petroleum, så de så blanke ud. En meget snavset

kostede 15 øre, en mindre snavset 10 øre. De andre drenge ville helst have en fast pris, men jeg ville have, at der skulle betales efter behag. På den måde fik jeg nogle gange 25 øre, hvis cyklen var rigtig pæn.

Preben Bjørk f. 1922.

Familien får bedre råd

I løbet af det 20. århundrede er velstanden blevet større for arbejderklassen. Man har fået bedre boliger og bedre arbejdsforhold. Længere ferier og kortere arbejdsdag. Man har fået bedre råd både til de daglige fornødenheder og til fritidsforføjelser.

Derfor er børnearbejdet i tidens løb blevet

mindre nødvendigt for familiens økonomi. De børn, som arbejdede, kunne nu beholde en større del af deres løn som lommepenge. De behøvede ikke længere aflevere hver en øre til moderen.

Efterhånden var børnene også lidt ældre, før de begyndte at arbejde. Alligevel var det almindeligt helt op i 1950'erne at se ret små drenge cykle rundt med tungt læssede budcykler.

Bydreng med tungt lastet "Long-John". 1950'erne.

Børn på arbejde i dag.

Det samme arbejde

Det er ved at blive almindeligt igen, at børn og unge arbejder. Før i tiden var det kun arbejderklassens børn, som var nødt til at arbejde ved siden af skolegangen. Men i dag er det børn fra alle samfundslag, som har fritidsjobs. Langt over halvdelen af alle unge over 14 år arbejder efter skoletid.

Der findes ikke længere mælkedrenge. Men ellers er det næsten det samme, drenge og piger laver i dag, som deres oldeforældre gjorde.

De fleste drenge er bude. I dag cykler de ikke rundt med købmandsvarer, men deler aviser og reklamer ud. Desuden gør de rent, passer dyr, hjælper til i forretninger og kiosker, eller vasker op i restauranter og på caféer.

Pigerne gør stadig rent og passer børn. Men der er også mange piger, som går med aviser, eller arbejder i kiosker, forretninger og caféer.

Penge til forbrug

Det er først i de sidste 20-30 år, at børn og unge udelukkende bruger deres indtjente penge til sig selv, og i stort omfang til ting, som har med fritid og fornøjelser at gøre: Plader og video-film, burgere og colaer, slik og legetøj, mode-tøj, sportsudstyr, computere osv.

Man kan derfor sige, at børnearbejdet opdrager dem til at blive gode forbrugere.

For enlige mødre eller fædre kan børnenes indtægt være vigtig for at få økonomien til at hænge sammen.

Under alle omstændigheder er det de færreste forældre, som kan tilbyde deres børn lige så mange lomme penge, som børnene selv kan tjene.

Det farlige arbejde

Farligt børnearbejde – arbejde som kan true børns og unges liv og helbred – det må vist være noget, som hører historien til. Tror vi.

I 1990 blev der lavet flere undersøgelser af børns og unges arbejde. Resultaterne var chokerende. De viste, at mellem 18.000 og 30.000 børn og unge arbejder med giftigt og ulovligt arbejde. Der er en masse arbejdsgivere, som overtræder loven.

Børnene arbejder f.eks. med stoffer og materialer, som kan

- give hjerneskade
- være kræftfremkaldende
- give allergi
- give livsvarig eksem.

En af rapporterne beskæftiger sig med arbejdsulykker og arbejdssygdomme hos unge mellem 15 og 25 år. Her kan man læse, at unges arbejde hvert år fører til at

- 12 unge dør
 - 140 unge mister en legemsdel
 - 160 unge har symptomer på hjerneskade
 - 1.100 unge får knoglebrud
 - 2.000 unge får anmeldt en arbejdsbetinget lidelse
 - 13.000 unge får anmeldt en arbejdsulykke.
- (Arbejdstilsynet: "Unge farlige arbejde".)

Hvad må man egentlig i dag ?

I Arbejdsmiljøloven kan man læse om, hvad det er for arbejde, børn og unge må udføre, og hvad de ikke må.

Børn under 15 år

Børn under 15 år må ikke have erhvervsmæssigt arbejde – bortset fra nogle enkelte former for arbejde.

Det arbejde, som børn gerne må udføre, kaldes let hjælpearbejde. Det vil sige, at man hjælper en voksen, f.eks. med at gøre rent eller dele aviser ud.

Arbejdet skal altid tilrettelægges af den

voksne, og den voksne skal også sørge for, at arbejdet udføres korrekt, så barnet ikke kommer til skade.

Når man er fyldt 10 år, må man køre aviser ud, passe mindre husdyr, plukke frugt og bær, tage kartofler op og fodre dyr i landbruget. Man må kun arbejde *efter* skoletid.

Når man er fyldt 13 år, må man desuden stå i en forretning, men kun i kiosk, bagerforretning og grøntforretning. Man må også sætte priser på varer og pakke lette varer. Man må udføre lettere rengøring og oprydning samt dække bord. Man må male, men kun med ufarlig ma-

Børn under 15 år må kun arbejde 2 timer om dagen, og ikke over 12 timer om ugen.

ling og ikke sprøjtemaling. Nu må man også køre aviser ud *inden* skoletid.

De dage, hvor man går i skole, må man kun arbejde i 2 timer.

På skolefridage må man arbejde i 8 timer, men man må ikke arbejde i mere end 12 timer om ugen. I skoleferier må man dog arbejde i længere tid.

Man skal have en ugentlig fridag – helst søndag.

Man må ikke arbejde mellem klokken 8 om aftenen og klokken 6 om morgenen.

Man skal have en daglig hvileperiode på mindst 12 timer.

Børn og unge må ikke udføre arbejde, som kan være farligt for deres liv, sundhed og udvikling.

Børn må under ingen omstændigheder udføre arbejde, som kan være farligt for deres liv, deres sundhed eller deres udvikling.

Det betyder, at børn ikke må arbejde med maskiner, eller i farlig nærhed af maskiner og mekaniske anlæg.

Børn må heller ikke arbejde med farlige stoffer og materialer – faktisk må de slet ikke opholde sig i lokaler, hvor voksne arbejder med disse farlige stoffer.

Børn må heller ikke løfte tunge byrder.

Unge mellem 15 og 18 år

For unge mellem 15 og 18 år gælder en lang række særlige regler.

Unge må f.eks. aldrig arbejde mere end 10 timer om dagen, og de skal have en ugentlig fridag. Der er også regler for aften- og natarbejde, og for hvad tid man må starte med at bringe aviser ud.

Unge mennesker må heller ikke udføre arbejde, som kan være til fare for deres liv og helbred.

De må f.eks. ikke arbejde med stoffer, som er giftige, ætsende eller eksplosive.

Eller med stoffer, som kan være kræftfremkaldende, som kan give allergi eller som kan medføre fosterskader.

Det er også forbudt at arbejde med maskiner, som på den ene eller den anden måde kan være farlige. F.eks. maskiner, hvor der er fare for, at man kommer i klemme, eller får lemmer revet af.

Det er arbejdsgiveren, som har ansvaret for, at loven overholdes, og han kan straffes med bøde eller hæfte.

Forældre kan også straffes med bøde, hvis de ved besked om, at deres børn udfører farligt og ulovligt arbejde.

Lav din egen historiebog.

Man kan også lære om historien ved at tale med sine forældre og bedsteforældre og få dem til at fortælle om, hvordan det var, da de var børn. På den måde lærer man sin egen historie at kende.

Lav en interview-undersøgelse med dine forældre og bedsteforældre, eller måske dine oldeforældre eller andre interessante mennesker i din familie. Der skal helst være mindst én fra hver generation.

Du kan enten optage samtalen på bånd og skrive den ned bagefter.

Eller du kan skrive stikord ned under samtalen og så lave et referat bagefter.

Eller måske kan du få vedkommende til selv at skrive om sit liv.

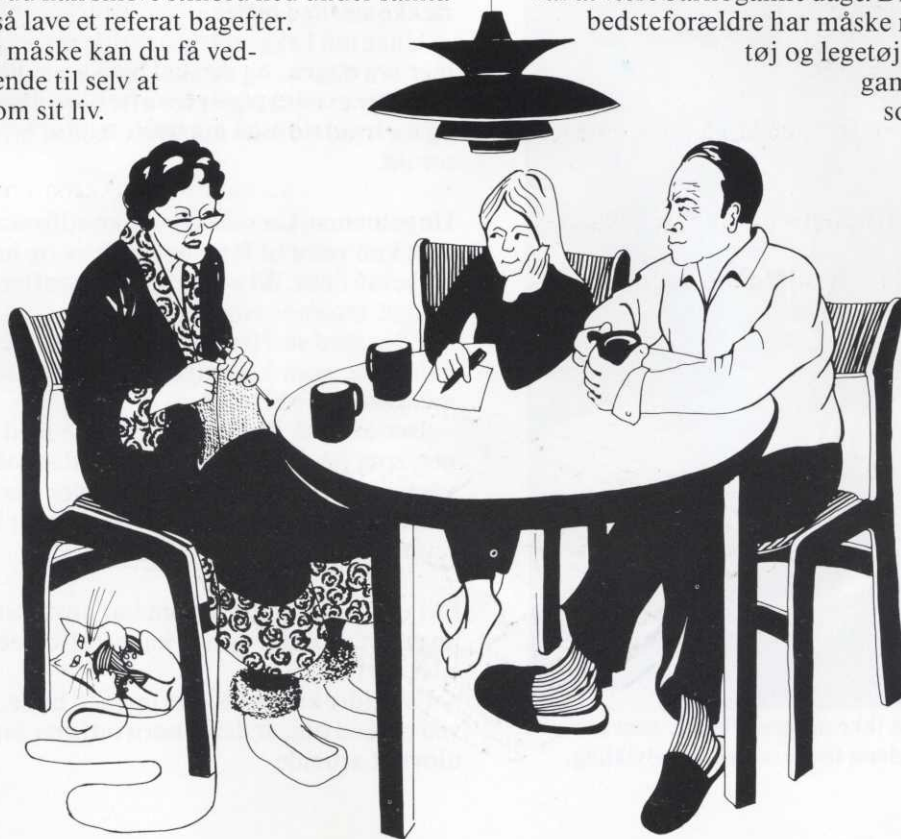
Hvis du samler resultaterne i en mappe og illustrerer med familiefotos, så har du din egen historiebog.

Når du er færdig med at interviewe de ældre generationer, så prøv selv at besvare spørgsmålene skriftligt.

På den måde kan du både sammenligne med forholdene tidligere, og med dine klassekammerater.

Og din historiebog bliver ført "up to date".

Det indsamlede materiale kan også bruges til at lave en udstilling i klassen om, hvordan det var at være barn i gamle dage. Dine forældre og bedsteforældre har måske noget gammelt tøj og legetøj liggende, eller gamle skolebøger, som kan bruges.

Spørgsmål til interview-undersøgelse.

Hvad hedder du?

Hvilket år er du født?

I hvilken by er du født?

Hvad lavede dine forældre?

Havde du nogen søskende?

Hvordan boede I? (I et hus, i en lejlighed, på en gård, andet?)

Hvor meget plads havde I?

Arbejdede du som barn?

Hvorfor/hvorfor ikke?

Arbejdede du for fremmede, eller for dine forældre?

Arbejdede du alene eller sammen med andre?

Hvad lavede du – hvad bestod dit arbejde i?
Fortæl, fortæl.

Fik du løn for dit arbejde? Hvis ja, hvor meget tjente du da?

Hvad gjorde du med lønnen?

Hvis du fik lommepenge, kan du så huske, hvad du brugte dem til?

Hvor mange timer arbejdede du om dagen eller ugen?

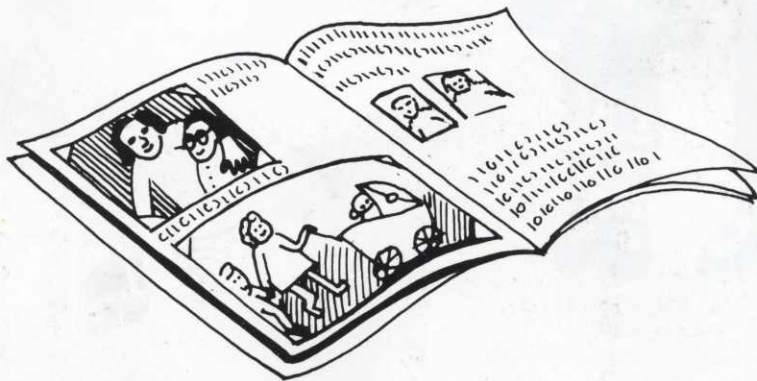
På hvilke tidspunkter af døgnet arbejdede du?

Havde du pligter hjemme? Hvad bestod de i givet fald i?

Kunne du godt lide at arbejde? Fortæl om, hvad du syntes var godt, dårligt, kedeligt osv.

Har du nogen særlige oplevelser – gode, dårlige, pudsige, uhyggelige – i forbindelse med dit arbejde som barn? Fortæl, fortæl.

Synes du, at du havde en lykkelig barndom? Hvorfor/hvorfor ikke?

BØRN PÅ ARBEJDE

- Tankevækkende og gribende beretninger
- nye tegninger og gamle fotos
- og en fyldig baggrundstekst giver et bredt billede af børns forskellige arbejde fra 1870'erne og frem til i dag.

Dengang var mange børn små fabriksarbejdere, mens nogle hjalp med at fremstille varer i hjemmet. Andre var mælkedrenge, bude og tjenestepiger.

Også i dag har mange skolebørn arbejde i fritiden.

